

BBC 67: VÅRT FORHOLD TIL DET GENERELLE OG INDIVIDUELLE

Vi kan lage alle slags kategorier. Kategorier defineres ved hjelp av en eller flere egenskaper. Den eller det som har tilstrekkelig av egenskapen eller egenskapene, er med i kategorien. Den eller det som ikke har det, er det ikke. Akkurat som antall fenomener som kan omfattes av kategorier, er uendelige, er antall kategorier nærmest uendelig. For oss som sysler med atferd, er det mest interessant å se på kategorier som omfatter atferd. Også i psykologien er det mange kategorier. Det er personlighetstyper, personlighetstrekk, evnenivåer, utviklingsstadier og mye mer. Går vi til et beslektet felt, psykiatrien, er de flere hundre psykiatriske diagnosene gode eksempler på kategorier. Mange biologiske syndromer har mer eller mindre karakteristiske atferdstrekk eller -kategorier. Down syndrom og stahet og å gå «minste motstands vei», Prader-Willi og ekstrem appetitt, og Williams syndrom og «eager to please»-holdning, er noen eksempler. I folkepsykologien, altså slik folk tenker og snakker om atferd, vrir det av kategorier. «Du er en *grubler*», «Jeg er en *tøffing*», «Han er en *hissigpropp*» og «Hun er en *manipulator*» er eksempler nok. Kategorier er en del av dagligtalen.

To av Gunvor Skogs arbeider med «Heilt odøling»-motiv og -tekst. De kan faktisk være eksempler på en essensialistisk tankegang. (De kan også oppfattes som lett nedsettende, og det hadde kanskje ikke gått bra hvis man hadde gjort tilsvarende med folkegrupper med for eksempel en annen hudfarge.)

Vi kommer ikke utenom kategorier. Hvert ord i språket er i prinsippet en kategori. Et bestemt verb omfatter en mengde handlinger som er topografisk forskjellige. Vi sier «går» om mange måter å gå på, substantivet «tre» om forskjellige trær, og adjektivet «flink» om utallige former for flinkhet. Slik kan vi holde på med alle ordklasser. I utgangspunktet er det derfor ingen grunn til å ha angst for kategorier. Samtidig viser mangfoldet i fenomenene som beskrives med ett og samme ord, at språket ikke er perfekt. Helt nøyaktige beskrivelser finnes knapt. To personer kan knapt mene det samme med hvert sitt likelydende utsagn, eller oppfatte likelydende utsagn likt. Vi har nemlig alle vår unike historie med når vi skal si

ordene, og med å oppfatte dem. Men stort sett snakker vi presist nok til at andre oppfatter hva vi mener, og oppfatter presist nok til at andre orker å snakke til oss og til at vi orker å lytte. Å snakke, skrive, lytte og lese er tross alt ganske nyttig.

© The Institute of Mind and Behavior, Inc.
The Journal of Mind and Behavior
Autumn, 1984, Volume 5, Number 4
Pages 449-470
ISSN 0271-0137

449

Two Alternative Epistemological Frameworks in Psychology: The Typological and Variational Modes of Thinking

Jaan Valsiner

University of North Carolina at Chapel Hill

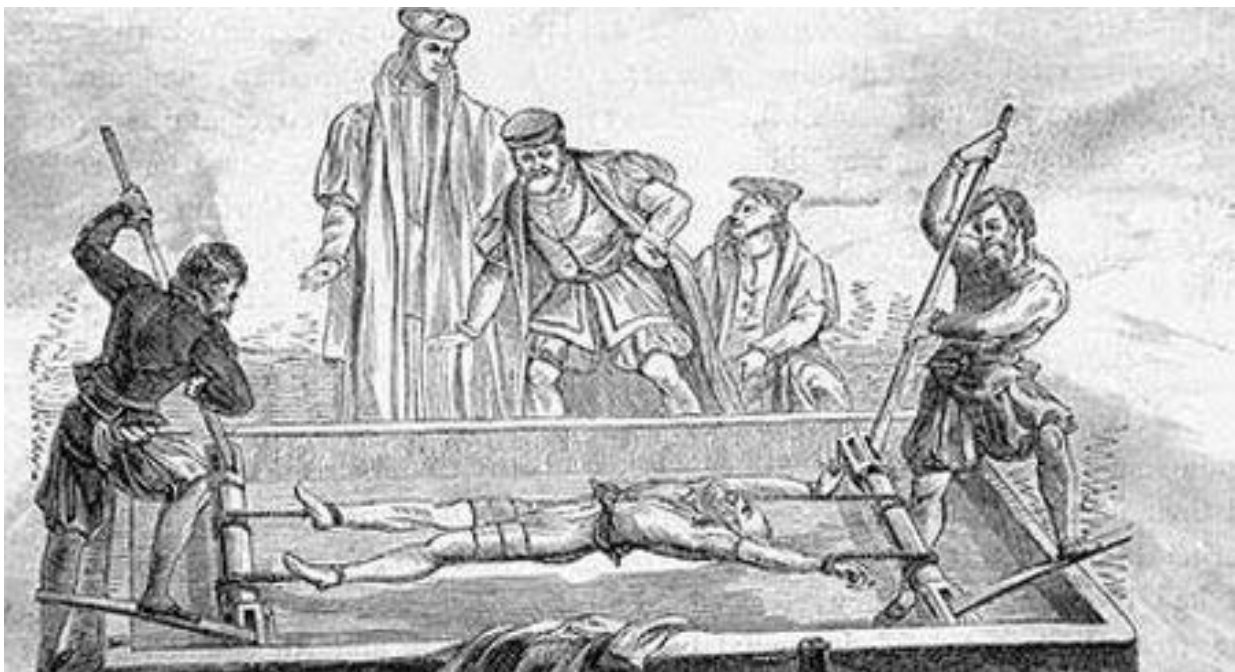
Ikke bare atferdsanalytikere er opptatt av temaet i denne BBC-en. Artikkelen inneholder ingen atferdsanalytiske referanser, men er «faktisk» meget god.

Spørsmålet i denne sammenhengen er hvor nyttige kategorier er når vi skal beskrive, forstå og forklare atferd. I psykologien har nytten vært mye diskutert, og det finnes til og med to begreper for to forskjellige grunnholdninger til kategorisering. Å legge vekt på kategorier kalles en *nomotetisk* tilnærming. Ordet *nomotetisk* kommer av gresk *nomothetikos*, som betyr å ha med lovgivning å gjøre. Man må altså ha myndighet til å bestemme kategorier, og til å gi ting navn. Det passer godt med at mange kategorier er såkalt arbitrære, altså skjønnsmessige, og ikke bare naturgitte. For å fortsette med etymologi, kommer arbitrært av latin *arbitrator*, som betyr en person som avgjør et spørsmål ut fra eget skjønn. Personlighetspsykologi er et godt eksempel på en *nomotetisk* tilnærming. Tenk bare på psykoanalysen og kategorier som den «anale» og «orale» type. Førstnevnte er selvkontrollert og nærmest hemmet. Sistnevnte er mer utagerende og tøylesløs. Et annet eksempel er å dele inn mennesker etter evnenivå, slik som «innenfor normalområdet», *borderline* intellektuell fungering og lett utviklingshemning.

Å legge vekt på det individuelle kalles for en *idiografisk*, eller *idiosynkratisk*, tilnærming. *Idiografisk* betyr noe i retning individbeskrivende. (Et tilsvarende ord, *idiosynkratisk*, betyr noe i retning individtilhørende.) Vi kan altså nesten like godt kalle det en individuell tilnærming. Atferdsanalyse er utpreget *idiografisk*. Det viser seg i alle fall på tre hovedmåter: For det første har atferdsanalytikere tradisjonelt vært skeptiske til verdien av diagnoser og mange andre atferdskategorier. For det andre er atferdsanalytiske begreper såkalt generiske. Genus er latin og betyr type. At et begrep er generisk, innebærer at det rommer store klasser av fenomener. For eksempel forsterkning, diskriminasjon, ekstinksjon, motivasjon og hva det skulle være, kan gå ut på svært mye. Kun det funksjonelle er felles, for eksempel ved at vi kaller det forsterkning når konsekvenser øker sjansen for lignende handlinger i framtiden. Det kan som kjent skje på uendelig mange måter. Alt dette er en erkjennelse av mangfold og kategoriers begrensninger. For det tredje har atferdsanalytikere tradisjon for å gjøre funksjonelle analyser av atferd, særlig problematferd. Vi går svært lite ut fra atferden selv, eller hva atferd generelt eller ofte skyldes, når vi undersøker årsaker til atferd, men undersøker hva som skjer i hvert tilfelle. Siden atferdsanalytikere står ganske

langt ut på den idiografiske fløyen, har atferdsanalytikere i alle år kritisert en nomotetisk tilnærming. Kritikken har til dels vært hard, og har hatt flere sider.

En kritikk har vært at kategorier tildekker variasjon. Sterk vekt på det nomotetiske, eller det kategorielle, kan ifølge atferdsanalytikere føre til vederstyggeligheten *essensialisme*. Essensialisme betyr i denne sammenhengen å gå langt i kun å se på de sidene ved personens atferd som stemmer med kategorien som personen tilhører. Andre sider ved personens atferd, og forskjeller mellom personen og andre personer som tilhører samme kategori, tones ned eller ignoreres i verste fall. Variasjon og forskjeller betraktes som uønskede forstyrrelser. En lignelse for en slik tilnærming er Procrustes' seng. Procrustes levde i det gamle Hellas, og leide ut en seng til overnatting. Hvis gjesten var lengre enn sengen, kappet han av føttene så mye at gjesten ble like kort som sengen. Hvis gjesten var for kort, strekte han gjesten så mye at gjesten ble like lang som sengen. Procrustes var altså lite glad i variasjon, eller i mangfold som det gjerne heter i dag. Få går vel så langt som Procrustes, men jammen har noen et enkelt syn på hva det vil si å tilhøre en kategori. I verste fall glir det over i rene fordommer og stereotypier. Jeg gjør som i BBC 65, og henter et eksempel fra Språkteigen. Den 14. juni snakket forsker Elisabeth Brekke Stangeland om kjønnsforskjeller når det gjelder språk. Gutter har en senere språkutvikling, og deltar mindre i situasjoner som er utviklende for språket. Hun er neppe «verre enn andre», men i hele innslaget snakket hun om absolutte kjønnsforskjeller. Jeg hørte ikke et ord om variasjon og unntak.

En overnattingsgjest er tydeligvis for kort for Procrustes' seng. Det er bra at det ikke er dobbeltseng.

Ifølge atferdsanalytikere kommer det lite ut av å prøve å skjule variasjon. Mennesker vil være forskjellige uansett hvordan man bruker kategorier for å beskrive dem. «Kravet» for å tilhøre en kategori kan nemlig oppfylles på mange måter. Tildekning av variasjon er en viktig grunn til atferdsanalytisk kritikk av gruppeforskning. En vanlig forskningsstrategi, ikke minst i psykologien, er å sammenligne grupper med hverandre. Praksisen er utbredt, og kan få psykologi til å minne mer om sosiologi, som nettopp er en vitenskap om gruppeatferd. Når man skal måle effekter av behandling og andre tiltak, skjer det gjerne ved at én gruppe får én behandling, mens en kontrollgruppe får annen eller ingen behandling. Etterpå sammenligner man hvordan de som har fått behandling, i gjennomsnitt gjør det, sammenlignet med kontrollgruppen. Slik forskning kan reise noen problemer. Selv om behandlingsgruppen i

gjennomsnitt gjør det bedre enn kontrollgruppen, kan noen i behandlingsgruppen gjøre det dårligere enn noen i kontrollgruppen og til og med dårligere enn gjennomsnittet i kontrollgruppen. En gjennomsnittlig effekt betyr sjelden at effekten er like stor for alle, ofte langt derifra. Statistisk signifikans, det vil si at gruppeforskjeller ikke er tilfeldige ut fra matematiske beregninger, er viktig i gruppeforskning. Men at en gruppeforskjell er signifikant, er ikke det samme som at den er stor. Hvis gruppene er store, og det er liten variasjon i resultatene, kan selv små forskjeller være signifikante.

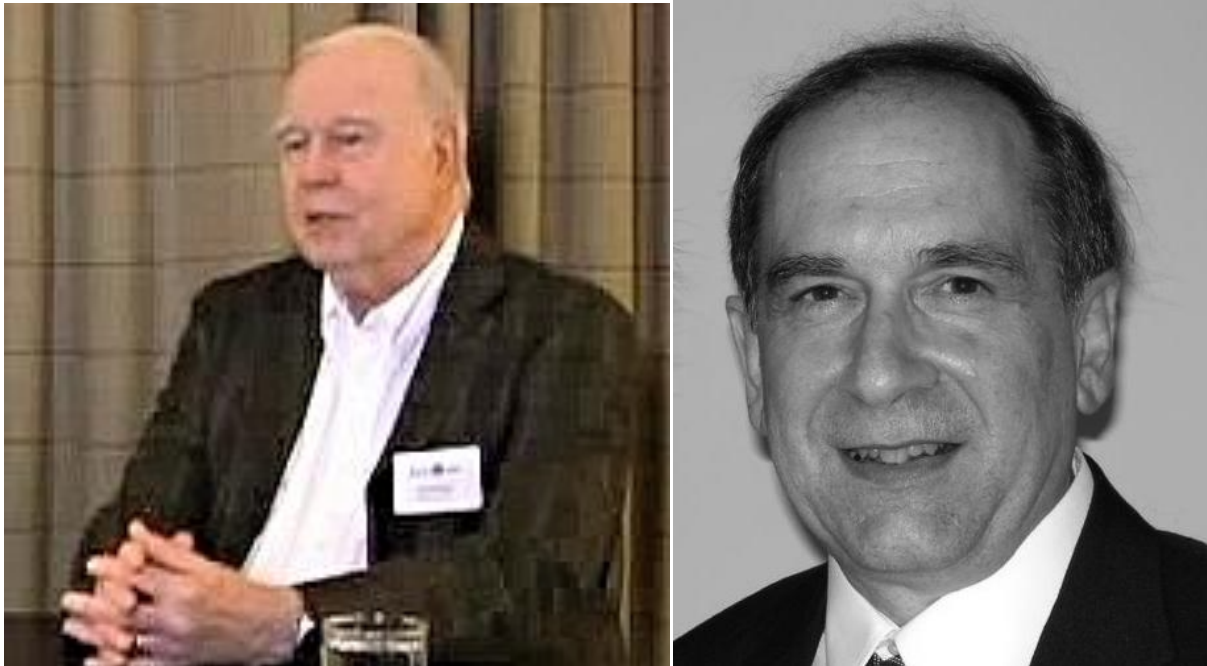
Nok en skummel side ved kategorier er at de kan reifiseres, eller tingliggjøres. De kan lett oppfattes som mer håndfaste enn de er, og bli brukt som forklaringer på den atferden som gjør at personen tilhører kategorien eller får diagnosen, merkelappen eller hva vi skal kalle det. Men «Han tenner fordi han er en hissigpropp» trenger ikke å bety mer enn at «Han er sint fordi han er sint». «Hun er mistenksom fordi hun er paranoid» trenger ikke å bety mer enn at «Hun er paranoid fordi hun er paranoid». Slike utsagn sier like lite, og er såkalt sirkulære.

To luringer som svært langt på vei delte Skinners oppfatninger om hvordan det kan være hensiktsmessig å definere begreper. Til venstre Gilbert Ryle (1900–1976), til høyre Ludwig Wittgenstein (1889–1951). (Se nedenfor.)

Hva er alternativer til den omfattende kategoribruken, og den faren den kan medføre? Skinner hadde et godt forslag til en løsning i en artikkel i 1945 som het *The operational analysis of psychological terms*, en av hans mest kjente artikler. Der skrev han, i min oversettelse, at «En vesentlig fordel oppnås ved å behandle uttrykk, begreper og så videre rett og slett i den formen som de observeres i – nemlig som verbale responser. Da er det ikke noen fare for å inkludere i begrepet den delen av naturen som det utelukker... Spørsmålet 'Hva er lengde?' besvares trolig tilfredsstillende ved å liste opp situasjonene der responsen 'lengde' avgis (eller enda bedre ved å gi en generell beskrivelse av slike situasjoner)». Tenker vi slik, bør vi etter min mening kunne unngå å oppfatte kategorier som noe som lever sine egne liv, og den nevnte reifiseringen. Jeg må legge til at også andre enn atferdsanalytikere har vært skeptiske til vekten på kategorier, og har hatt synspunkter som ligner på Skinners. Jeg har nok

vært inne på det før, men Gilbert Ryle skrev om såkalte kategorifeil, det vil si å oppfatte kategorier som egne kategorier i tillegg til det som inngår i dem. Intelligens kan oppfattes som noe annet enn det ved personens atferd som inngår i det vi kaller intelligens. Det kan nok være en kilde til reifisering, som når noen forklarer personens intelligente handlinger med personens intelligens. Den enda mer kjente Ludwig Wittgenstein var opptatt av at ords betydning må forstås ut fra hvordan ordene brukes til daglig, ikke ut fra generelle definisjoner, altså i likhet med Skinner.

Enda noen karer som har hatt mye å bidra med på området, John W. Donahoe og David C. Palmer. Jeg har stor sans for deres artikkel *Essentialism and selectionism in cognitive science and behavior analysis*, publisert i 1992 i *American Psychologist*, årgang 47, side 1344–1358.

Kritikken mot det nomotetiske og kategorielle har mye for seg, men vi må unngå å gå i motsatt grøft. Å si at alle kategorier er unyttige, er i seg selv kategorisk. De som mener det, møter seg selv i døren. Vi må heller ikke ha et for essensialistisk syn på essensialisme. Det er nemlig ikke sikkert at essensialismen er så total, eller essensiell, som vi tror, eller at kategoriene tillegges så stor betydning som det kan virke som. De som snakker om kategorier, kan være klar over at kategoriene ikke er mer enn de er. Jeg vet ikke hvor mange ganger jeg har tatt opp DSM-systemet, det vil si det amerikanske psykiatriske diagnoseverket, og gjort oppmerksom på at man i det miljøet er inderlig klar over diagnosekategoriernes begrensninger. Generelt er det også fordeler og ulemper med det meste. Kategorier kommer vi heller ikke unna, som jeg var inne på. I stedet for å la være å bruke kategorier, særlig de vi advarer mest mot, går det kanskje an å bruke dem fornuftig, og unngå fallgruvene. Det kan gjøres på flere måter som mer eller mindre logisk følger av de fallgruvene jeg nettopp beskrev.

En måte å bruke kategorier fornuftig på er å ha «to tanker i hodet samtidig» om kategorier og variasjon. En person kan tilhøre en kategori, og samtidig skille seg fra andre personer innenfor samme kategori, også i måten man har blitt medlem i kategorien på: To personer med tvangslidelse er forskjellige på mange måter, for ikke å si på alle måter, og har til og med tvangslidelse på hver sin måte, for å ta ett eksempel blant uendelig mange. Kategorier gjelder til et visst punkt, og utelukker ikke variasjon. De er greie som generell, innledende informasjon om personen, men må alltid etterfølges av nærmere undersøkelser. Dermed trenger vi heller ikke å avvise gruppeforskning, som vi heller ikke kommer utenom, bare å ta den med en sunn og passe stor klype salt. Funnene kan jo vise at man er inne på noe,

så får vi se om funnene gjelder for individet som vi skal prøve å hjelpe, for det er og blir hovedregelen at vi behandler individer. Når det gjelder å gjøre kategorier til ting vi har, og som kan forklare vår atferd, bør det være mulig å styre unna slik åndelig fallitt. Vi kan bruke kategorier som rene beskrivelser, og samtidig unngå fristelsen til å bruke en beskrivelse av en atferd til å forklare den samme atferden med. Det er så enkelt, og dermed så fristende, å gjøre det at «selv» vi atferdsanalytikere må passe oss for ikke å gå i baret.

The Behavior Analyst

2003, 26, 215–231

No. 2 (Fall)

Behavior Analysis and Social Constructionism: Some Points of Contact and Departure

Bryan Roche and Dermot Barnes-Holmes
National University of Ireland, Maynooth

Social constructionists occasionally single out behavior analysis as the field of psychology that most closely resembles the natural sciences in its commitment to empiricism, and accuses it of suffering from many of the limitations to science identified by the postmodernist movement (e.g., K. J. Gergen, 1985a; Soyland, 1994). Indeed, behavior analysis is a natural science in many respects. However, it also shares with social constructionism important epistemological features such as a rejection of mentalism, a functional-analytic approach to language, the use of interpretive methodologies, and a reflexive stance on analysis. The current paper outlines briefly the key tenets of the behavior-analytic and social constructionist perspectives before examining a number of commonalities between these approaches. The paper aims to show that far from being a nemesis to social constructionism, behavior analysis may in fact be its close ally.

Key words: contextualism, social constructionism, behavioral hermeneutics, behavior analysis, discursive psychology, postmodernism

En tankevekkende som får fram at atferdsanalyse er beslektet med retninger som mange oppfatter som fjerne fra atferdsanalyse. Et poeng er at ingen «bruker» det samme ordet helt likt!

Siden sist har vi hatt kveldsseminaret om atferdsavtaler på Skogtun på Skarnes. Vi var fornøyde både med det faglige og frammøtet. Den 6. november er det dagsseminar på Sand i Nord-Odal om nyheter i det nye kapittel 9-rundskrivet. Lokalet heter Milepælen, Odalens storstue. Der blir det folksomt, tenker jeg, med kapittel 9-ekspert Jørn Kroken som stor crowd-puller. Skynd dere med påmelding før det er fullt! Vi snakkes på Milepælen.

Nå dabber elgjakta av. Da er det tid for noen fine turer før snøen kommer. Nyt høsten.

16. oktober 2015

Børge Holden

Hester i Stange i oktobersol, og Årkjølen i morgenskodde dagen etter før det klarnet opp.